

hebben, maar erkent dat 'nader onderzoek ... noodzakelijk (is) voor het doen van stellige uitspraken' (152). Waarom heeft hij dat onderzoek dan niet gedaan?

De auteur kan men overigens een compliment maken voor zijn uitvoerige beschrijving van de rol van de koloniale overheid bij de modernisering van de kleine landbouw. Uiteraard is die rol veel makkelijker te analyseren dan de hierboven aangestipte kwesties, omdat het overheidsop-treden in een aantal rapporten is vastgelegd en dus eenvoudig toegankelijk is. Opvallend is de bewondering voor de vele, soms moeizame pogingen van de gouverneur en zijn ambtenaren om de kleine landbouw vooruit te helpen. Al in het zwaarwichtige 'kader' had de auteur er ons op voorbereid — met veel omhaal van woorden en onder dekking van talloze neo-marxistische auteurs — dat niet geheel viel uit te sluiten dat de koloniale autoriteiten soms een positieve rol zouden kunnen spelen in het agrarische moderniseringsproces. De overheid in Suriname heeft na de afschaffing van de slavernij die rol gespeeld en daarmee aan velen de kans geboden zich van een bescheiden bestaan te verzekeren. Was meer mogelijk geweest? Had de overheid na de emancipatie ook de grootschalige landbouw in stand moeten houden, zoals in de VS? De auteur ziet dan meer economische groei in het verschiet, maar hij ziet daarbij over het hoofd, dat de Surinaamse suiker in een geheel andere situatie op de wereldmarkt verkeerde dan de katoen uit de VS. De Surinaamse suiker had na 1863 wel degelijk de sympathie van de overheid, maar helaas niet die van de particuliere investeerders. Nederland kon geen ijzer met handen breken; de stimulering van de kleine landbouw in Suriname was het enige alternatief.

P. C. Emmer

C. G. F. de Jong, *Geesten, goden en getuigen. Geschiedenis van de Nederlandse zending onder de Buginezen en Makassaren in Zuid-Sulawesi (Indonesië) [1932-1966]* (Kampen: J. H. Kok, 1991, 338 blz., f59,50, ISBN 90 242 4929 5).

Volgens Portugese berichten uit het midden van de zestiende eeuw hadden contacten met de Buginese en Makassarse bevolking van het zuidelijke schiereiland van Celebes (het huidige Sulawesi) ertoe geleid dat enige Buginezen tot het christendom waren overgegaan. Maar het is eeuwenlang bij deze eerste overgangen gebleven ondanks de incidentele aanwezigheid van priesters eerst en predikanten later — die er voor de Europeanen waren — en soms een zendeling, te midden van een bevolking onder wie de islam al in de zeventiende eeuw vaste voet verwerf. De Jong heeft dan ook aan enkele bladzijden van de inleiding van zijn boek voldoende voor een overzicht van deze vroegere kerk- en zendingsgeschiedenis. Voor de Portugese periode heeft hij helaas de publikaties van H. Jacobs gemist en zich alleen gebaseerd op die van C. Wessels, die door Jacobs op verscheidene punten achterhaald en aangevuld zijn. Maar dat is ook zijn eigenlijke onderwerp niet.

De zendingsgeschiedenis die De Jong beschrijft speelt zich af van 1932, toen de eerste veelbelovende contacten gelegd werden, tot 1966, toen een zelfstandige kerk voor Zuid-Sulawesi geïnstitueerd kon worden. De ontwikkelingen die tot dit resultaat leidden waren complex en van uiteenlopende oorsprong. Ze worden in De Jongs boek overzichtelijk en zeer gedetailleerd beschreven. De lokale gebeurtenissen komen in vier chronologisch parallel lopende delen van het eerste hoofdstuk aan de orde, omdat ze in vier sterk van elkaar verschillende streken op telkens geheel eigen wijze plaats vonden. Dat waren het eiland Selayar ten zuiden van Zuid-Sulawesi, waar contacten waren met de mystieke *Mukhdi Akbar* beweging, die zich van de islam had losgemaakt, verder de stad Makassar, waar men een ziekenhuisje exploiteerde, het zuidelijke bergland van Gowa, waar restanten van de traditionele religie in

stand gebleven waren, en de noordelijker gelegen streek van het Buginese Soppeng, waar uit een messianistische stroming een groep christenen voortkwam die zelfs gedurende de Japanse tijd groeide.

Ook de bij dit zendingswerk betrokken kerkelijke en zendingsorganisaties vertoonden een divers en complex patroon. Er waren velerlei instanties en personen uit de protestantse of Indische kerk, de gereformeerde kerken en de hervormde kerk, die in wisselende combinaties en in goede of minder goede harmonie samenwerkten en leiding gaven. De Jong wijdt een apart hoofdstuk aan hun veelzijdige en vaak moeizame arbeid.

Het is van bijzonder belang dat hij bovendien uitgebreid aandacht besteedt aan de religieuze en sociale context van deze nieuwe christengroepen en aan de wijze waarop zij invloed bleven vertonen van de samenleving waaruit zij voortkwamen. Hij geeft karakteristieken van uit de islam ontstane religieuze bewegingen en door de islam beïnvloede voorbeelden van traditionele religie, waarmee de zending in aanraking kwam. Daarbij weet hij ook op eigen onderzoek steunende bijdragen te leveren aan de kennis van deze nog nauwelijks bestudeerde groeperingen. Zo verschaft hij materiaal over de leer van de *Mukhdi Akbar* en laat hij zien waarom de aanhangers daarvan zich verheven voelden boven zowel de islam als het christendom, maar toen de Indonesische overheid hun beweging niet als een aparte religieuze stroming erkende en daarom verbood, zich voornamelijk uit sociale motieven niet meer tot de islam wendden maar (voor zolang als onvermijdelijk zou zijn) tot het christendom overgingen.

In enkele slotopmerkingen schetst de auteur de ontwikkeling van deze jonge kerk sinds 1966. Hij constateert dat er qua integratie in de samenleving en qua aantal nauwelijks van werkelijke groei te spreken is. Het is nooit om meer dan enkele duizenden personen gegaan, van wie een toenemend aantal bestaat uit van elders gekomen Indonesiërs. Het is te begrijpen dat hij een onzekere toekomst voorziet.

Zijn jarenlange verblijf terplaatse als docent kerkgeschiedenis aan de theologische hogeschool heeft de auteur in staat gesteld zijn studie speciaal te baseren op lokale kerkarchieven, die aan te vullen met interviews, en te larderen met citaten in de Indonesische en (zij het niet altijd foutloos) de Buginese of Makassaarse taal. Uit zijn bronnen geeft hij tenslotte een groot aantal karakteristieke fragmenten ter illustratie van zijn verhaal.

Aanmerkingen betreffen kleinigheden, zoals het vasthouden aan de volstrekt overbodige spelling met E in Buginese woorden en de aanduiding van de Ahmadiya als een *tareqat* (24).

Er zijn onontbeerlijke registers, een minimaal aantal drukfouten (bijvoorbeeld Pantai voor Patani, 28) en relevante illustraties. Het boek is een waardevolle, goedverzorgde beschrijving van een klein stukje zendingsgeschiedenis geworden.

J. Noorduyt

A. Klijn, *Arbeiders- of volkspartij. Een vergelijkende studie van het Belgisch en Nederlands socialisme 1933-1946* (Dissertatie Groningen s. a.; Maastricht: Universitaire Pers Maastricht, 1990, 285 blz., f37,50, BF750,-, ISBN 90 5278 006 4).

'De Belgische Werklieden Partij en de Sociaal Democratische Arbeiders Partij waren in de negentiende eeuw ontstaan en als negentiende-eeuwse partijen gingen zij ervan uit dat zij zich op een politieke theorie moesten baseren'. Dat is de eerste zin van de slotbeschouwing van deze dissertatie en het is de lezer dan inmiddels duidelijk geworden welke betekenis een dergelijke zet kan krijgen in het intellectuele schaakspel dat de schrijfster voor ons op het bord heeft gezet. De socialistische ideologie had immers in belangrijke mate gefunctioneerd als mobiliserende